

БУЮК ИПАК ЙЎЛИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ.

Жуманиёз Рамагов,

Тошкент давлат транспорт университети, Профессор

jumaniyoz@gmail.com

Рўзигул Умарова,

Тошкент давлат транспорт университети, Доцент

rozigul37@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўрта Осиё ҳудудларида ҳам антик даврдан бошланган тараққиёт жараёнлари, Буюк Ипак йўли билан узвий боғлиқлиги, милoddан аввалги II асрдан бошлаб Хитой ва Ўрта Осиё тарихий-маданий вилоятлари билан савдо, ижтимоий алоқалар ривожланиб борди. Фарғона, Суғд ва Бақтирияга ипакчилик кириб келиши, Кушонлар даври, Буюк Ипак Йўлининг жанубий тармоғини, шунингдек, бир қанча маҳаллий ички тармоқларни назорат қилиш маҳаллий аҳоли қўлига ўтиши, Буюк Ипак йўли ташиқ топмасдан аввал Марказий Осиё ва қадимги Шарқ, ҳудудида турли-туман савдо (карвон) йўллари энг қадимги йўللardan бири - "Лаъл йўли" Баъзи манбаларда бу йўлга "Ложувард йўли" ҳақида, Яна бир қадимий савдо йўли "Шоҳ йўли" У Эрон аҳмоний шоҳларнинг йўли бўлганлиги учун шундай номланиши, Шарқда Тинч океани соҳилларига чўзилган бу йўлнинг инсоният тарихида биринчи бўлиб "Буюк Ипак Йўли" деб номланган йўл билан боғланганлиги ҳамда бу йўлнинг ҳозирги кундаги аҳамияти ёритилган.

Калит сўзлар: Буюк Ипак йўли, Хитой, Ўрта Осиё, Фарғона, Суғд, Бақтирия, Маданият, цивилизация.

ABSTRACT

In the article, the development processes that started in the ancient times in the regions of Central Asia, their inextricable connection with the Great Silk Road, trade and social relations with China and the historical and cultural regions of Central Asia were developing from the 2nd century BC. The arrival of silk production in Fergana, Sughd and Bactria, the Kushan period, the control of the southern branch of the Great Silk Road, as well as a number of local internal industries, was transferred to the hands of the local population, before the establishment of the Great Silk Road, various trades took place in the territory of Central Asia and the ancient East (caravan) is one of the oldest roads - "La'l road". Some sources refer to this road as "Lojuvard road Another ancient trade route is the "King's Road". It was

named so because it was the road of the Akhmenian kings of Iran. This road, which stretches to the shores of the Pacific Ocean in the East, was connected with the road called "The Great Silk Road" for the first time in the history of mankind, and the importance of this road is highlighted today.

Key words: *The Great Silk Road, China, Central Asia, Ferghana, Sughd, Bactria, Culture, Civilization.*

КИРИШ

Буюк Ипак йўлининг тарихини ўрганиш – мустақил Ўзбекистон тарихини ўрганишнинг таркибий ва узвий қисмидир. Аммо, афсуски, бу буйича тадқиқотлар олиб бориш кенг жамоатчиликка етказиш ҳозирги ёш олимларимиз олдида турган муҳим масалалардан биридир.

2019 йил 25-27 апрель кунлари Пекинда "Бир макон, бир йўл" иккинчи халқаро форуми бўлиб ўтди. Хитой ташаббуси ўтган 5 йил давомида замонавий глобал ривожланиш кун тартибининг ажралмас қисмига айланди. У бугунги кунда Осиё, Европа ва Африканинг 4,4 млрд аҳолиси бўлган 60 дан ортиқ мамлакатини бирлаштиради. Ўзбекистон Республикаси "Бир макон, бир йўл" ташаббусини аввал-бошданок қўллаб-қувватлади. Халқаро форумда сўзлаган нутқида Ўзбекистон Президенти Марказий Осиёда ўзаро боғлиқликни кучайтириш, озиқ-овқат хавфсизлиги муаммоларини ҳал этиш, аҳолининг ижтимоий эҳтиёжларини қондириш, маданий-гуманитар ва туристик алоқаларни ривожлантиришга қаратилган қатор муҳим ташаббусларни илгари сурди.

Буюк Ипак йўли ташкил топмасдан аввал Марказий Осиё ва қадимги Шарқ, ҳудудида турли-туман савдо (карвон) йўллари мавжуд бўлган. Ана шундай энг қадимги йўللاردан бири - "Лаъл йўли" деб аталган. Бу йўл милоддан аввалги 3-2- мингйилликларда вужудга келган. У Помир тоғларидан бошланиб, Эрон, Олд Осиё ва Миср орқали ўтган. Бадахшондан қазиб олинган лаъл тоши-ложувард қадимги шарқ заргарлари томонидан юксак баҳоланган. Бадахшон лаълиси ишлатилган буюмлар Миср фиръавнлари мақбараларидан ҳам топилган. Баъзи манбаларда бу йўлга "Ложувард йўли" деб ҳам аталган.

Яна бир қадимий савдо йўли - бу "Шоҳ йўли" дир. У Эрон аҳмоний шоҳларнинг йўли бўлганлиги учун шундай номланган. У милоддан аввалги VI-IV асрлар Кичик Осиё шаҳарларини, Ўрта ер денгизи буйидаги Эфес, Сар ва бошқалар билан боғлаган бўлса, иккинчи бир тармоғи кўхна Эрон пойтахтларидан бири Суза билан боғлаган. Мазкур йўлнинг иккинчи тармоғи Эрон, Бактрия орқали Суғдиёна, Тошкент воҳаси ва ҳозирги Қозоғистон ҳудудидан ўтган ва Олтойгача борган. Тоғли Олтойда кўчманчилар

зодагонлари яшаган, милоддан авалги V-IV асрларга оид Пазарик қўрғони очиб ўрганилганида кигиз, гилам, жун газламалар, олтин, мис ва кумуш буюмлар, Марказий Осиё ва Эрон матоларидан тикилган кийим, қолдиқлари топилганлиги шундан гувоҳлик беради. Улар қалин муз қатламлари билан қоплангани учун яхши сақланган. Европа билан Осиёни боғловчи халқаро савдо ва мулоқот йўли ҳисобланган Буюк Ипак йўли ҳали ташкил топмасдан - милоддан аввалги икки минг йилликларда бошланган. Ўрта Осиё, жумладан, Ўзбекистан халқларининг жанубда Ҳиндистон ва Эрон, жануби-ғарбда Олд Осиё халқлари билан ўзаро алоқалари милоддан аввалги IX-VIII ва VI-V асрларга келганда янада кенгайди. Фарғонадан топилган Ҳақ ва Афлотун топилмалари фарғоналикларнинг бу даврда жанубий, жанубий-шарқий Осиё халқлари билан яқиндан алоқада бўлганлигининг гувоҳидир. Умуман олганда, мазкур қадимий савдо (карвон) йўллари мамлакатлараро сиёсий, иқтисодий ва маданий муносабатларда катта ўрин тутган. Йўл ёқаларида карвон-саройлар, меҳмонхоналар, бориб-бориб янги шаҳарлар қад ростлаган. Савдо йўллари орқали олиб борилган алоқалар натижасида кўпгина халқлар бошқа қўшни халқларнинг маданияти, турмуш-тарзи, урф-одатлари билан танишган, ўзаро мол айирбошлаб қўни-қўшничилик қилган. Шунингдек, бу йўллар урушлар даврида у ёки, бу давлатнинг ҳарбий-сиёсий манфаатлари учун ҳам хизмат қилган. Ишлаб чиқариш муносабатлари ўсиши, халқаро алоқалар тараққийси, ташкил топган буюк салтанатлар, ўзаро бойлик орттириш, мамлакат ҳудудларини кенгайтириш каби омиллар, шубҳасиз, янги-янги йўлларни қидириб топиш, кашф этиш ёки бунёд қилиш эҳтиёжини юзага келтирган. Ғилдиракнинг кашф этилиши, ғилдиракли транспорт воситаларининг ҳаракатланиши катта-катта ҳарбий қўшиннинг муайян йўналиш бўйлаб силжиши учун ҳам доимо йўл зарур бўлган. Бинобарин, бу каби эҳтиёж ва тараққиёт силсиласида Буюк Ипак йўлининг ҳам ўзига хос ўрни бор.

Қадимги дунёда - Шарқ билан Ғарб халқлари ўртасидаги тарихий-маданий алоқалар ва савдо муносабатлари тараққиётида Буюк Ипак йўли муҳим ўрин тутди. Бу йўлнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши бевосита Хитой билан боғлиқ.

Тарихдан маълумки, милоддан аввалги I-минг йилликнинг 2-яримида Хитойда бир неча давлатлар ташкил топган бўлиб, улар доимо бир-бирлари билан ёвлашиб юрганлар. Милоддан аввалги III- асрга келиб, улар ичида Цинь подшолиги энг кучли давлатга айланади. Цинь подшоси гоҳида - куч, гоҳида найранг ишлатиб, бошқалар ўртасидаги душманликдан фойдаланиб, бутун Хитойни итоат эттирди. Милоддан аввалги 221 йили Цинь подшоси ўзини "Цинь Ши-хуанди", яъни биринчи Цинь ҳоқони, деб эълон қилди.

Хитойдан шимолда урушқоқ хуин қабилалари яшар, улар вақти-вақти билан мамлакат шаҳар ва қишлоқларига хужум қилиб турарди. Цинь Ши-хуанди мамлакатни хуинлардан ҳимоя қилиш мақсадида бутун шимолий ҳудуд бўйлаб девор қуришни буюрди. Уни қуриш ва бузилган жойларини тузатиб бориш ишлари тўхтаб-тўхтаб қарийиб 1 минг йилча давом этди. Шундай қилиб, қалинлиги 5-6 метр, узунлиги 4 минг км келадиган, кейинчалик Буюк Хитой девори номини олган девор юзага келди.

Хитой подшолари мудофаа ишлари билан чегараланиб қолмай, балки мамлакат ташқарисидаги ерларни босиб ола бошладилар. Хитойда милоддан аввалги II асрдан то мелодий II асргача ҳукумронлик қилган Хань хонадонига мансуб подшолар айниқса катта истилочилик урушлари олиб бордилар.

Шимолий-ғарбга томон муваффақият юришлар қилиш учун аввало хуинларга қарши иттифоқчилар топиш зарур эди. Мана шу мақсадда милоддан аввалги 138 йили Хитой императори Ву Ди элчи Чжан Цянни кўчманчи хуин қабилаларига қарши курашда иттифоқчи ва ҳамкорлар топиш учун жўнатди. Хуинлар доимо Хитойнинг шимолий туманларига хавф солиб турганлар. Элчи хуинлар қўлига асир тушади ва 10 йилча ҳибсда ётади. Бир кун келиб у асирликдан қочади. Марказий Тяньшан доволари орқали Иссиққўлга чиқади. Норин дарёси бўйлаб Фарғона водийсига тушади. У водийдаги давлатни (бу

ўринда Довон, яъни Фарғона давлатини) ўзи учун кашф этиб, унинг подшосидан хуинларга қарши курашда ёрдам олмоқчи эканини айтади. Фарғона ҳукмдори Хитой билан фақат савдо алоқалари ўрнатиш истагини билдиради, холос. Хитойнинг кўп сонли ва яхши курулланган қўшини ниҳоят Хуин қабилаларни мағлуб этиб, узоқ вақт мобайнида шимолий-ғарбга олиб борадиган йўллар устидан ўз назоратини ўрнатди. Шундай қилиб, Чжан Цян юрган йўл бўйлаб милоддан аввалги II-I асрлар Хитойни Марказий ва Ғарбий Осиё билан боғловчи жаҳон аҳамиятига эга бўлган Буюк Ипак йўли деб аталувчи карвон йўлига асос солинди. Бу йўл орқали мавжуд йўналишлар бўйлаб Хитойдан ипак ташилар эди, ипак бутун дунёда жуда қадрланган. Хитойликлар ипак-шойи ишлаш усулини қаттиқ сир тутганлар, ипак савдосидан катта фойда олганлар. Шунинг учун ҳам, кейинчалик бу йўл Буюк Ипак йўли номи билан машҳур бўлиб кетди. Янада аниқроқ қилиб айтганда, бу йўлга "Ипак Йўли" деган ном 1877 йилда немис тарихчиси К.Рихтгофен томонидан берилган, у илк бор ўзининг "Хитой" деб номланган рисоласида шу атамани қўллайди. Бунда мазкур йўл орқали олиб ўтилган ҳар хил матолар, буюмлар орасида ипак алоҳида ўрин тутганлиги эътиборга олинган.

Буюк Ипак йўли 12 минг чақирим узунликда бўлган. У Хитойнинг қадимий пойтахти Сиан шаҳридан сариқ денгиз соҳилларидан бошланиб, Шарқий Туркистон, Марказий Осиё, Эрон, Месопатамия орқали Ўрта Ер денгизи соҳилларигача бориб етган. Иккинчи йўналиш Марказий Осиё орқали Ҳиндистонга олиб борган. Бу йўлда қатор қадимий шаҳарлар жойлашган (Сиан, Дунхуан, Ёркент, Самарқанд, Бухоро, Термиз, Марв ва бошқалар). Савдогарлар молдан ташқари турли фан ва маданият соҳалари янгиликларини ҳам келтирганлар. Масалан, Суғдиёнадан Хитойга жун, газлама, гилам, безак буюмлари ва қимматбаҳо тошлар олиб борилган. Бақтриядан туялар, Фарғонадан наслдор отлар, Бадахшондан лаъл, Ҳиндистондан кумуш ва фил суягидан ишланган буюмлар, зиравор ва бошқа маҳсулотлар олиб борилган. Буюк Ипак йўлида жойлашган меъморчилик ёдгорликларини ўрганишда турли ҳунармандчилик буюмлари, тангалар топилган. Масалан, Термиздан Рим тангалари, Афросиёбдан Рим шамдонлари, Миср муҳрлари, Кушон тангалари эса Ўрта Ер денгизи ҳудудларидан топилган. Ўрта Осиё ҳудудларида ҳам антик даврдан бошланган тараққиёт жараёнлари, шубҳасиз, Буюк Ипак йўли билан узвий боғлиқдир. Хусусан, милоддан аввалги II асрдан бошлаб Хитой ва Ўрта Осиё тарихий-маданий вилоятлари билан савдо, ижтимоий алоқалар ривожланиб борди. Фарғона, Суғд ва Бақтирияга ипакчилик кириб келди. Кушонлар даврига (1-4 асрлар) келиб, Буюк Ипак Йўлининг жанубий

тармоғини, шунингдек, бир қанча маҳаллий ички тармоқларни назорат қилиш маҳаллий аҳоли кўлига ўтди. Маълумки, 2019 йил 25-27 апрель кунлари Пекинда "Бир макон, бир йўл" иккинчи халқаро форуми бўлиб ўтди. Хитой ташаббуси ўтган 5 йил давомида замонавий глобал ривожланиш кун тартибининг ажралмас қисмига айланди. У бугунги кунда Осиё, Европа ва Африканинг 4,4 млрд аҳолиси бўлган 60 дан ортиқ мамлакатини бирлаштиради. Ўзбекистон Республикаси "Бир макон, бир йўл" ташаббусини аввал-бошданок қўллаб-қувватлади. Халқаро форумда сўзлаган нутқида Ўзбекистон Президенти Марказий Осиёда ўзаро боғлиқликни кучайтириш, озиқ-овқат хавфсизлиги муаммоларини ҳал этиш, аҳолининг ижтимоий эҳтиёжларини қондириш, маданий-гуманитар ва туристик алоқаларни ривожлантиришга қаратилган қатор муҳим ташаббусларни илгари сурди.

Бугунги кунда Ўзбекистонни автомобиль ва темирйўллар орқали жаҳонга чиқиш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Буюк Ипак йўли анъаналари замирида Шимол, Жануб, Шарқ ва Ғарбга чиқадиган дарвозаларга эга бўлмоқда. Зеро, ҳеч бир мамлакат алоқа йўлларини, автомобиль, ҳаво ва темирйўл тармоғини ривожлантирмай туриб, тараққиётга эриша олмаган. Ҳеч шубҳа йўқки, Марказий Осиё давлатларининг бу соҳадаги баҳамжиҳат ҳаракати келажакда қудратли ва буюк давлатга айланишимиз, кўҳна Туркистон заминда яшаётган барча халқларнинг фаровон турмуши учун барқарор замин яратади ҳамда қадимий Буюк Ипак йўли орқали шаклланган анъанавий алоқаларимизга умрбоқийлик бахш этади.

REFERENCES

1. Н.Жўрабоев, Р.Умарова. "Буюк Ипак йўли" ТАЙИ, 2020 й., Амир Темур шоҳ кўчаси, 20.
2. Ruzigul, U., Nasirjan, J., Dilmurodkhokim, A., Mirshod, N., & Urozboy, E. (2020). Rationale and history of human reflections in the muslim philosophy. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(5), 1453-1458.
3. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Кушаков, Файзулла Абдуллаевич, Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). ТРАНСПОРТ ТИЗИМИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧЛАРИ (ЎЗБЕКИСТОН ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ МИСОЛИДА). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (9), 606-612.
4. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Jurabayev, N., & Artikova, B. (2022, June). Constructive and optimal solutions for the formation of a stable ecological situation in the Aral Sea region of Uzbekistan. In *AIP Conference Proceedings* (Vol.

- 2432, No. 1, p. 030113). AIP Publishing LLC. Умарова, Р. Ш. (2019). Основы духовно-нравственного воспитания молодежи в трудах Абу Райхана Беруни. *Проблемы науки*, (4 (40)), 56-57.
5. Умарова, Р. Ш. (2020). Натурфилософия Абу Райхана Бируни. *Вестник науки и образования*, (4-1 (82)), 35-37.
6. Umarova, R. S. (2019). Fundamentals of spiritual and moral education of youth in the works of Abu Rayhan Beruni. *Problems of science*, no. 4 (40).
7. Ramatov, J., Umarova, R., Sobirova, S., & Rakhimova, M. (2022). THE PROCESS OF CIVILIZATION AND IMPORTANT CHANGES IN LIFE. *Web of Scholars: Multidimensional Research Journal*, 1(6), 243-246.
8. Ramatov, J., Baratov, R., Jurabayev, N., Umarova, R., & Mamajanova, G. (2022, June). Evolution of railway construction development in Uzbekistan: Past and prospects. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030011). AIP Publishing LLC.
9. Umarova, R., Tuhtaboev, E., & Temirova, S. (2022). Scientific and Theoretical Bases of Beruni's Natural Philosophy. *EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY*, 2(1), 13-15.
10. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Khasanov, M., Sulstonov, S., & Kushakov, F. (2022). PROBLEMS OF INFLUENCE OF ISLAM ON CONSCIOUSNESS TRANSFORMATION. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 591-597.
11. Умарова, Р. Ш. (2020). Роль натурфилософии Абу Райхана Бируни в развитии современной науки. *Экономика и социум*, (3), 685-688.
12. Абдукаримова, Г. Б., Умарова, Р. Ш., & Тухтабоев, Э. А. (2019). Взгляд западных ученых на философию Авиценны (Абу Али ибн Сина). *Научный журнал*, (11 (45)), 66-67.
13. Sheralievna, U. R., Juraevna, N. N., Baratovna, A. G., Vladimirovna, T. S., & Inamjanovna, R. M. (2022). EFFICIENT USE OF EDUCATIONAL OPPORTUNITIES TO ENSURE THE COMPETITIVENESS OF YOUTH. *Uzbek Scholar Journal*, 11, 97-101.
14. Умарова, Р. Ш., Хасанова, В. Х. (2022). БОЛА ХУҚУҚЛАРИГА ОИД ХАЛҚАРО НОРМАЛАР ТАХЛИЛИ. *Uzbek Scholar Journal*, 11, 111-113.
15. Jumaniyoz Ramatov, Rozigul Umarova, Rashid Baratov, Mirshod Khasanov, Siroj Sulstonov, & Fayzulla Kushakov (2022). MODERN REQUIREMENTS FOR THE SPIRITUAL IMAGE OF YOUNG PEOPLE AND ITS MANIFESTATION IN PRACTICE. *Academic research in educational sciences*, 3 (10), 582-586.

16. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). SOCIAL ASPECTS OF PROFESSIONAL QUALITY IMPROVEMENT (ON THE EXAMPLE OF THE RAILWAY SECTOR). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 969-976.
17. Раматов, Ж.С., Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). XIX АСРДА ҲИНДИСТОНДАГИ ИЖТИМОИЙ – ФАЛСАФИЙ ЖАРАЁНЛАР. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1070-1078.
18. Жўрабоев, Н. Ю., Кушаков, Ф. А., Султанов, С. Ҳ., & Хасанов, М. Н. (2022). КОНФУЦИЙЛИК ХУСУСИЯТЛАРИДАН ХИТОЙ ФАЛСАФАСИНИНГ КЕНГАЙИШИ. *World scientific research journal*, 9(2), 37-42.